

Prvky skupiny VI.A (chalkogeny)

Prvky:

- Nekovy: kyslík, síra, selen
- Polokovy: tellur
- Kovy: polonium

6 valenčních elektronů (ns^2np^4)

Kyslík

21 obj. % vzduchu

Složka litosféry + hydrosféry + atmosféry + biosféry (biogenní prvek)

Po fluoru nejvíce elektronegativní prvek- velmi reaktivní

Tři izotopy: ^{16}O (99,8 %), ^{17}O , ^{18}O

2 alotropické modifikace:

- O_3 (ozon)
  - Jedovatý, modrý plyn s charakteristickým zápachem
  - Ve vyšších vrstvách atmosféry vzniká účinkem UV záření na kyslík (ozonová vrstva)- filtruje UV záření
  - Tvoří se také elektrickým výbojem (blesk, ozonizátor)- O_2 je rozštěpen a sloučí se s dalším O_2 na O_3
  - Vysoce reaktivní
  - Silné oxidační činidlo- oxiduje všechny kovy (kromě zlata, platiny, iridia)
  - Směs se vzduchem (>70%) výbušná
  - Použití: sterilizace voda, bělení škrobů a olejů
- O_2 (dikyslík)
  - Bezbarvý plyn
  - S většinou prvků se slučuje za vzniku oxidů (pouze W, Pt, Au nereagují přímo a He, Ne, Ar nemají dosud připravené oxidy)
  - Oxidační číslo kyslíku v oxidech je vždy -II
  - Příprava:
    - Laboratorní
      - Tepelný rozklad solí či oxidů- chlorečnan/dusičnan sodný/draselný, oxid rtuťnatý/stříbrný ($2\text{KN O}_3 \rightarrow 2\text{KN O}_2 + \text{O}_2$)
      - Katalytický rozklad (oxidem manganičitým) peroxidu vodíku
      - Elektrolýza zředěné kyseliny sírové
    - Průmyslová
      - Frakční destilace vzduchu
  - Použití: oxidační reakce, spalování materiálů, lékařství, sváření či řezání kovů
- O_1 (atomární kyslík)
  - Extrémně reaktivní- reakce většinou explozivní

Oxidy

Binární sloučeniny O s elektropozitivnějším prvkem

Dle chemických vlastností:

- Kyselé oxidy- s vodou → kyslíkaté kyseliny, nerozpustné se zásadami tvoří soli
  - o Oxidy nekovů (CO_2 , NO_2 , SO_3)
  - o Oxidy kovů s oxidačním číslem $>V$ (CrO_3 , WO_3)
- Amfoterní oxidy- reagují s kyselinami i zásadami → soli
  - o Oxidy kovů s nižšími oxidačními čísly (ZnO)
- Bazické oxidy- s vodou → hydroxidy
  - o Oxidy elektropozitivních prvků (CaO , BaO , MgO)
- Neutrální oxidy
  - o (CO , NO)

Dle struktury:

- Iontové oxidy
  - o Oxidový aniont O^{2-} + kationt elektropozitivního kovu (alkalické kovy, kovy alkalických zemin, lanthanoidy, aktinoidy, přechodné kovy s nízkými oxidačními čísly)
  - o Tvoří se iontová vazba
  - o O^{2-} je velmi silná zásada- bazické oxidy
- Polymerní oxidy
  - o Kyslík + kovy střední a vyšší elektronegativity ($>1,5$) a některé polokovy a nekovy (B, Si, Ge, Se, Te)
  - o Tvoří řetězovitá/trojrozměrná uskupení
  - o Kovalentní vazby
  - o Většinou nereagují s vodou
  - o Kyselé (CrO_3 , SeO_2 , B_2O_3)/amfoterní (ZnO , BeO , Al_2O_3) oxidy
- Molekulové oxidy
  - o Kyslík + nekovy (N, C, P, H, Cl, Br, I, S) a kovy s vysokými oxidačními čísly (As, Sb, Mn, Os)
  - o Přesně definované molekuly s kovalentními vazbami
  - o Většina kyselé/některé neutrální (CO)
- Podvojně oxidy
  - o Obsahují atomy 2 kovů vázány s kyslíkem v 3D strukturách (SrSnO_3 , KNbO_3)

Voda (H_2O)

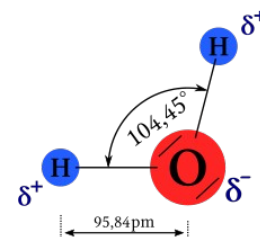
Bezbarvá kapalina, bez zápachu, v silných vrstvách modrá (díky rozptylu světla- viz obloha)

V přírodě se nevyskytuje čistá- v laboratořích destilovaná- avšak ani ta není chemicky čistá

Atomy vodíků v molekule svírají úhel 105°

Silně polární vazba- výborné polární rozpouštědlo- např. při rozpouštění iontů se ionty obklopují molekulami vody (hydratují)- voda je vytrhává z vytvořených struktur

Voda tvoří vodíkové můstky (díky tomu vyšší teplota varu apod.)

Při ochlazení vody vzniká pevný led- několik polymorfních modifikací (v závislosti na teplotě a tlaku)- modifikace mají rozdílné vlastnosti (hustotu etc.)

Hydráty

Problematika hydrátů je složitá:

- Někde chemická individualita vody zaniká- název „hydrát“ se nepoužívá (např. kyseliny a hydroxidy jsou technicky hydráty)
- Za hydráty v užším slova smyslu považujeme látky, ve kterých je individualita vody zachována- jedná se zejména o krystalohydráty a aquakomplexy- liší se vazebnými poměry

Krystalohydráty

V krystalu soli je vázáno rozpouštědlo (v tomto případě voda) z něhož sůl krystalizovala- takto vázaná voda se označuje jako krystalová- je součástí krystalové struktury ($5H_2O \cdot CuSO_4$)

Krystalová voda ovlivňuje fyzikální i chemické (barva, rozpustnost) vlastnosti

Krystalohydráty mohou být stabilní i labilní- příkladem labilního krystalohydrátu je sádrovec ($CaSO_4 \cdot 2H_2O$), který se zahříváním mění na sádro ($CaSO_4 \cdot \frac{1}{2}H_2O$)

Aquakomplexy

Komplexní sloučeniny obsahují koordinačně kovalentní vazby (donor-akceptorní), na kterých se podílejí volné elektronové páry kyslíku v molekulách vody- např. tetraaquazinečnan sodný $Na_2[Zn(H_2O)_4]$

Peroxid vodíku a jeho soli

Vlastnosti:

- Nejedná se o planární molekulu
- Bezbarvá, sirupovitá kapalina
- silnějšími vodíkovými můstky, než ve vodě- výborné polární rozpouštědlo
- Příprava
  - o Reakce peroxidu barnatého (nejhojněji se vyskytující peroxid) s kyselinou sírovou ($BaO_2 + H_2SO_4 \rightarrow BaSO_4 + H_2O_2$)
  - o Peroxid barnatý vzniká zahříváním oxidu barnatého v proudu kyslíku
- Velmi nestabilní, ještě před dosažením varu se termicky rozkládá
- Za laboratorní teploty se však peroxid vodíku rozkládá velmi pomalu ($2H_2O_2 \rightarrow 2H_2O + O_2$)
- Má silné oxidační účinky (jodový aniont oxiduje na molekulární jod, sulfidy na sírany)
- Ve styku se silnějším oxidačním činidlem redukuje- např. reakce manganistanu s peroxidem vodíku v kyselém prostředí, která se využívá k přípravě kyslíku ($5H_2O_2 + 2MnO_4^{2-} + 6H_3O^{+} \rightarrow 5O_2 + 2Mn^{2+} + 14H_2O$)
- Má charakter slabé kyseliny- může odevzdat i oba protony/vodíky

- Se silnými hydroxidy 2 řady solí:
  - o Hydrogenperoxydy (X^IHO_2)
  - o Peroxydy ($X^I_2O_2$)- s alkalickými kovy a kovy alkalických zemí- lze je také připravit spalováním alkalického kovu v kyslíku (mimo Li)- jedná se o iontové sloučeniny
- Peroxidový anion O_2^{2-} je extrémně silnou bází

Hyperoxydy

Kyslík + alkalické kovy (mimo Li)- tvoří také hyperoxydy ($X^I O_2$)- obsahují hyperoxidový anion O_2^- (silná báze)

Hyperoxid draselný, rubidný a cesný dokonce vznikají přímo slučováním prvku s kyslíkem

Hyperoxid + voda = hydroxid + peroxid vodíku + kyslík

Síra

2. prvek 16./VI.A skupiny

Výskyt:

- Volná
  - o V blízkosti sopek a v sopečných plynech
- Vázaná
  - o Sulfidy: pyrit (FeS_2), rumělka (HgS), galenit (PbS), chalkopyrit ($CuFeS_2$)
  - o Sírany: Glauberova sůl ($10H_2O \cdot Na_2SO_4$), sádrovec ($2H_2O \cdot CaSO_4$), baryt ($BaSO_4$)
  - o Bílkoviny

Vlastnosti:

- Žluté zbarvení
- Těží se tzv. Frashovou metodou- síra je roztavena v podzemních ložiscích přehřátou vodní párou a vyháněna na povrch stlačeným horkým vzduchem (99,6% čistota)
- Alotropické modifikace:
  - o Pravidelné- obě molekuly S_8 - rozdíl v uspořádání krystalové struktury
    - Jednoklonná
    - Kosočtverečná
  - o Amorfni
    - Plastická síra- vzniká prudkým ochlazením roztavené síry ($119^\circ C$)- nestabilní přechází na kosočtverečnou síru
    - Sírný květ- ochlazení sírných par
  - o „Teplotní“
    - Pokud je síra ohřáta nad $160^\circ C$ zhnědne a zvýší svou viskozitu- dojde k otevření cyklických molekul S_8 a vytvoření polymerů dlouhých až 200 000 atomů
    - Dalším zvyšováním teploty dochází ke zkracování polymerů (snížení viskozity)
    - Nad bod varu ($444,6^\circ C$) vznikají sírné páry (2-8 atomové molekuly)
    - Nad $900^\circ C$ pouze molekuly S_2
- Nižší elektronegativita (2,6) než kyslík

- Oxidační čísla -II až +VI
- S většinou prvků se slučuje přímo (velké množství anorganických i organických sloučenin)

Sloučeniny síry a kyslíku

- Oxid siřičitý (SO₂)
  - Bezbarvý, štiplavý plyn
  - Příprava:
    - Laboratorně
      - Reakce siřičitanu sodného a kyseliny sírové
    - Průmyslově
      - Spalování síry- přímá reakce síry s dikyslíkem
      - Pražení pyritu (FeS₂)
  - Výrazné redukční činidlo (např. je schopen redukovat Mn^{VII} na Mn^{II})
  - Za přítomnosti katalyzátoru reaguje s kyslíkem za vzniku oxidu sírového ($2SO_2 + O_2 \xrightarrow{\text{kat.}} 2SO_3$)
  - Využití: výroba kyseliny sírové a celulózy
  - Rizika: při spalování nekvalitního hnědého uhlí se dostává do ovzduší → způsobuje kyselé deště, ničí jehličnany a rostliny, způsobuje záněty průdušek apod.
- Kyselina siřičitá (H₂SO₃)
  - Příprava: reakce SO₂ s vodou
  - Slabá kyselina- malé množství molekul H₂SO₃ většina SO₂ ve formě hydrátu
  - 2 řady solí- s:
    - Hydrogensiřičitany- anion HSO₃⁻
      - Hydrogensiřičitan vápenatý Ca(HSO₃)₂- používá se k získávání celulózy ze dřeva
    - Siřičitany- anion SO₃²⁻
      - Siřičitan sodný Na₂SO₃- výroba papíru a textilií, vývojka fotografií, konzervant masa a ovoce, pohlcovač kyslíku (scavenger)
- Oxid sírový (SO₃)
  - V plynném stavu tvořen molekulami tvaru rovnostranného trojúhelníku s atomem síry ve středu
  - Alotropické modifikace (0°C; 1atm):
    - γ-SO₃ pevná látka (připomíná led)- cyklické molekuly (SO₃)₃
    - α-SO₃/ β-SO₃ pevné polymerní látky
  - Příprava:
    - Průmyslově- katalytickou (oxidem vanadičtým- „přenašeč“ kyslíku) oxidací SO₂
    - Laboratorně- destilací z olea (viz níže)
  - Silně hygroskopický- odjímá vodu organickým látkám- ty uhelnatí
  - S oxidy některých kovů reaguje za vzniku síranů (tím jej lze také odstranit z kouřových plynů)
- Kyselina sírová (H₂SO₄)
  - Bezbarvá, olejovitá kapalina
  - Silná kyselina
  - Příprava:

- Průmyslově- reakce SO_3 s již koncentrovanou kyselinou sírovou (s vodou je reakce příliš prudká) $\rightarrow$ oleum (25-65% roztok SO_3 v H_2SO_4)- část SO_3 se mění na H_2SO_4 a část je rozpuštěna jako hydrát $\rightarrow$ ředění na požadovanou koncentraci
  - Ředění kyseliny sírové je silně exotermická reakce (vždy kyselina do vody)
  - Silně hygroskopická- uhelnatí organické látky
  - Silné oxidační činidlo (koncentrovaná oxiduje i některé ušlechtilé kovy- např. Cu)
  - 2 řady solí:
    - Hydrogensířany- anion HSO_4^- - Pevné pouze u alkalických kovů
    - Sířany- anion SO_4^{2-}
      - Kyselina sírová + kovy, oxidy/uhličitany kovů, hydroxidy; oxidace sulfidů/siřičitanů
  - Využití- základní surovina chemického průmyslu- barvy, léky, výbušniny
- Kyselina thiosírová ($\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_3$)
  - Příprava: $\text{SO}_3 + \text{H}_2\text{S} \rightarrow \text{H}_2\text{S}_2\text{O}_3$ za teploty -78°C
  - Velmi nestálá
  - Soli- thiosířany- anion $\text{S}_2\text{O}_3^{2-}$ - atomy síry nejsou ekvivalentní
    - Působením silnějších oxidačních činidel (Cl_2) se thiosířany oxidují na sířany
    - Jodometrie- slabší oxidační činidla reagují s thiosířany $\rightarrow$ tetrathionany- to je základem jodometrie ($2\text{S}_2\text{O}_3^{2-} + \text{I}_2 \rightarrow \text{S}_4\text{O}_6^{2-} + 2\text{I}^-$)
    - Thiosířan sodný ($\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_3$)- ustalovač používaný ve fotografii

Sloučeniny síry a vodíku

- Sulfan (H_2S)
  - Bezbarvý, velmi jedovatý, páchnoucí (zkažená vejce) plyn
  - Rozpustný ve vodě $\rightarrow$ kyselina sirovodíková
  - Příprava: sulfid železnatý + kyselina chlorovodíková ($\text{FeS} + 2\text{HCl} \rightarrow \text{H}_2\text{S} + \text{FeCl}_2$)
  - Výhradně/silné redukční činidlo
  - 2 řady solí:
    - Hydrogensulfidy- anion HS^-
    - Sulfidy- anion S^{2-}
- Polysulfany (H_2S_n)- obsahují nerozvětvené řetězce síry
  - Izolovány pouze H_2S_{2-8}
  - Soli- polysulfidy:
    - Disulfid železnatý (FeS_2)- pyrit- jeho pražením vzniká SO_2 - základní surovina pro výrobu H_2SO_4

Sloučeniny síry a halogenu

- Obrovské množství sloučenin
- Halogeny se slučují se sírou přímou syntézou z prvků
- Reaktivní sloučeniny rozkládají se ve vodě
  - Fluorid sírový (SF_6)- výjimka- stálý, chemicky inertní- vodou se nerozkládá

Selen, tellur, polonium

Výskyt:

- Selen a tellur
  - Pouze ve sloučeninách (selenidy, telluridy)
  - Doprovází síru v jejich rudách- v nepatrném množství
- Polonium
  - Vzniká rozpadem nuklidu různých nuklidů bismutu- vyskytuje se v uranových rudách (zvl. ve smolinci/uraninitu)
  - Vzniká při všech 3 rozpadových řadách (neptuniové, thoriové, uran-radiové)
  - Avšak výskyt je nepatrný- výroba odstřelováním ^{209}Bi neutrony

Vlastnosti:

- Selen a tellur polokovy; polonium kov
- Tendence tvořit kationty roste od Se k Po

Sloučeniny selenu, telluru, polonia

Většinou se slučují přímo z prvků, avšak méně ochotně než kyslík a síra

Nejstálejší sloučeniny: selenidy, telluridy, polonidy, sloučeniny s elektronegativními prvky (s kyslíkem, fluorem, chlorem)

- S vodíkem
  - Selan (H_2Se) a tellan- nestálé, při rozpouštění ve vodě vzniká kyselina selenovodíková a tellurovodíková- relativně silné kyseliny, ale snadno oxidují a jsou nestálé- soli hydrogenselenidy, selenidy, hydrogentelluridy, telluridy
  - Polan (H_2Po)- vysoce nestabilní- vlastnosti neznámé
- S halogeny- halogenidů selenu a telluru je mnoho- stářejší než halogenidy síry
- S kyslíkem- mnoho typů oxidů a několik kyselin (SeO , TeO , PoO , Se/Te/PoO_2 , Se/TeO_3 , H_2SeO_4 , H_6TeO_6)